

“Ədəbiyyat qəzeti”nin

Mühacirət ədəbiyyatının professional arasıdırılması lazımdır...

Elnara Akimova: - Hər birinizi salamlayırıq. Hər birinizi Azərbaycanı görməkdən çox əyləndirən. Mühacirət ədəbiyyatı ilə bağlı keçirilən konfransda iştirak etdiniz. Orada səslənən bir neçə məruzənin mən də dinləyicisi oldum və bu barədə bir neçə sualım olacaq. Amma, Yavuz boy, istədim öncə bürdün başlayaq. Mühacirət ədəbiyyatının tarixi haradən başlanır, bizdə daha çox XX əsrdən başlanır deyər bir qədər mübahisələrə səbəb olur. Məsələn, deyil ki, niyə Nəsimiyə və ya əvvəlki dövrlərə gedib çıxmasın bu tarix?

Yavuz Akpınar: - Bu, “mühacirət” deyəndə sizin ne başa düşdüyünüzə bağlıdır. Əgər mühacirət bir ayrı xalqın istilası altına düşməksə və o istila səbəbiylə yer dəyişməksə, məcburi bir köç-künlükdürsə, qarlıq buranı başanda - 1804-də, 1805-də nə isə, 1828-ə kimi, Türkiyəyə köçlər oldu. Kütlələr halında. Sadəcə, beş on nəfər deyil, minlərlə insan Qarabağdan köçüb gedib. Məsələn, o zaman mühacirət ədəbiyyatında Nigarini də götürmək lazım. Seyid Mir Həmzə Nigarini deyirəm.

Elnara Akimova: - Siz konfransda səsləndirdiyiniz çıxışda da vurğuladınız onu.

Yavuz Akpınar: - Bəli! Onun ətrafında Amasyada bir ədəbi mühit də var, məktəb var. Hətta düən də dedim, bundan bir ay əvvəl Amasyadın Zirc şəhərindən Talibi isminde birinin “Divan”ını götürüldür, Mir Həmzə məktəbinə bağlı. Əlyazmalarının surətini alıb verəcəyəm. Baxsanız, görəcəksiniz ki, bu da mühacirətdir.

Elnara Akimova: - Onda yalnız siyasi məsələlər rol oynamır da...

Yavuz Akpınar: - Niyə də olmur? Məhəmməd Əmin Rəsulzadə əlinə silah alıb sovetlərə döyülmədi. Amma Nigari Osmanlı ordusunda Rusiyaya qarşı 20 min-dən artıq adamla iştirak etdi. Nigarinin şeirlərində savaş gəhü yoxdur. Onun Şeyx Şamilədən gələn cihad fikri var, amma onu şeirlərində görə bilməzsiniz. Həyatında var cihad, şeirlərində isə romantik fikirlər var. Amma bu da bir mühacirətdir. Çünki Amasyada hələ də yaşayan Azərbaycan köçkünləri var. Bu, Tokatda var, Çıldır təroflərində var, Muşda, Ağrıda da. O qədər böyük bir köçdür ki... Azərbaycanlı Türkiyəyə ən böyük mühacirət budur. Yəni kütləli halında. Bu, 200-300 min insanın yerdəyişməsidir. Afyon, Əmirdəğ qədər gedib çıxışdır. İnsanlar mühacirət etməyə, köçməyə məcbur idilər. Səid Ünsizadə də, Cəlal Ünsizadə o cümlədən. Təsəvvür edin, bir ildə doxsan nəçə qədər, gecənin yarısı şeyxülislamın əyi axtarılır. Məcbur qalır adam çıxıb getməyə. Afişinin gözli öndüdə şeyxülislamın evinə nə səğərinin gəcə yarısı girməsi, namusuna, həsiyyətinə toxunurdu. Çıxıb gətirdi Türkiyəyə.

Cəlal Ünsizadə özü deyir ki, bizi sıxışdırtdılar, məcbur qaldıq Türkiyəyə gəlməyə. Cəlal Ünsizadəni də Türkiyədə önməli olub fəaliyyətləri. Bəlkə də sizin heç xəbəriniz yoxdur, Türkiyədə o dövrdə - 1890-cı illərdə mətbuatda yazılan çıxıb. Amma bunlar siyasi mühacirin yazıları deyil. Bunları nəşr edəcəyəm mən. Rusiadan tərəcəyəm edilib. O tərəcələrlə bağlı mübahisələr var. Bir də Azərbaycanı, Qafqaz mühtitini Türkiyəyə tanımaq üçün yazılar yazılıb bu adam. Sizde heç bilirsiniz bunlar. Bir də son olaraq sizin “Ədəbiyyat qəzeti”ndə də yayımlandı, Hüseynzadə ilə, Əhməd Ağaoğlu ilə birlikdə 1918-ci ildə gəlib Azərbaycanca. Onun gəncəliyə yazdığı bir şeiri var. O şeirdə siyasi məqamlar ola bilər. Çünki müyyəvün ittihamlar var. Nə isə, artıq onlara girməyək. Bu, mənə, mübahisə ediləcək bir şey deyil. Yəni siz mühacirət deyəndə nəyi başa düşürsünüz? Deyək ki, Nəsimi barədə... Nəsimi də təqib olunurdu, azad fikrinə görə qaçmaq məcburiyyətində qalırdı. O da bir mühacirətdir.

Elnara Akimova: - Amma məsələ, Əmin Abid Türkiyəyə təhsil almaq üçün gedirdi.

Yavuz Akpınar: - O mühacirət sayılır, o, istəyərək gedirdi. O gəri də qayıtdı. Kaş gəlməyöydü, gəldi və təqiblə üzleşdi, məhv edildi. Əli Nazim də var elə. Bunlar, ədəbi fikir mübahisələri. Bəlkə bu zəmindən baxmaq daha doğrudur.

Azər Turan: - Mənə, Türkiyəyə gedişlər heç mühacirət hesab olunmamalıdır. Məsələn, Əli boy Hüseynzadə Türkiyəyə gəndən Türkiyə üçün “Türkiyə hər vətəndənin daha ziyadə vətəndir” - demişdi...

Yavuz Akpınar: - Yox, yəni də mühacirətdir. Elə deməyin. Ac-susuz qalrsan. İşsiz qalrsan, no çətinliklər çəkirsən. Elini, yurdunu atıb gedirsən, çətin işdir o. Nə qədər adam intihar etdi. Parisdə özüni Sənə nəhrinə atıb boğulan bir azərbaycanlı olub. Onun cindən çıxan bir şeir var. Oxuyanda tükərlərin tikan-tikan olur.

Elnara Akimova: - Kimdir o?

Yavuz Akpınar: - Adını unutdum. Parisdə elə bir hadisə ol-

Mühacirət ədəbiyyatına həsr olunan I Beynəlxalq konfrans 25 il öncə ədəbiyyatşünas alim Yaşar Qarayevin təşəbbüsü ilə keçirilmiş və ölkəmizdə mühacirət ədəbiyyatına daha sistemli, əsaslı şəkildə yanaşmanın əsası qoyulmuşdu. Bu yaxınlarda AMEA-nin Mərkəzi Elmi Kitabxanasında Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun təşkilatçılığı ilə “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr” mövzusunda II beynəlxalq elmi konfrans keçirildi. Konfransa təşrif buyuran türkiyəli alim heyətini rədqisqiyəmizə dəvət edib mühacirət ədəbiyyatının çoxçəhətli əhəmiyyətindən, onun tədqiq olunmasını zəruri edən amillərdən, bu sahədə ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran mühüm vəzifə və problemlərdən danışımaq qərarına gəldik. Beləliklə, “Ədəbiyyat qəzeti”nin müzakirə saatına qoşulurlar: Professor Yavuz Akpınar, Ömər Özcan, İrfan Murad Yıldırım, Ədalət Tahirzadə, Yılmaz Özkaya, filologiya üzrə fəlsəfə doktorları I “Ədəbiyyat qəzeti”nin baş redaktoru Azər Turan və Elnara Akimova (moderator).

muşdu. Hər halda o ikinci Dünya müharibəsində osir düşən bir kimi heç bir yere gedə bilmir. Ac, susuz qalır, intihar edir, cibəndən bir şeir çıxır. Çox tragik bir şeirdir. O şeir harada, nəmə yayımlandı, bilmərim, indi ağlama gəldi. Yaxud Əbdül Homid dövründə Türkiyədən qaçan Hüseynzadənin özü... Əbdül Homid sıxışdırma saydı, Hüseynzadə Əli boy Türkiyəyə gəlməyəcəkdə bəlkə də. Arxasından Feyzullah Səcid gəlir, arxasından Əli Kamal gəlir. Əli Kamalı Hüseynzadə çəğirmişdi. Onlar da bir mühacirətdir. O da Türkiyənin buraya mühacirətdir.

Azər Turan: - Feyzullah Səcid Ülkü?

Yavuz Akpınar: - Bəli, soyadının no olduğunu bilmərim, amma Ülkü ola bilər.

Azər Turan: - Feyzullah Səcid çox qısa bir müddətdə komunistlərə qoşulub. Hətta Moskvada bir qəzetin baş redaktorluğunu edib. Evlənilib. Toyu da Bakıda olub. Sonras necə olub onun? Türkiyəyə qayıtdığını bilirik...

Yavuz Akpınar: - Qayıdıb, əlbəttə. Çox məşhur bir adam ki-

mi deyil, ancaq Yəhya Kamalla arasındakı mübahisə səbəbiylə bilinir.

Azər Turan: - Hom də Fuad Köprülü ilə mübahisələri olmuş. Feyzullah Səcidin ilk kitabı - “Yarıdılış cəlvəsi” 1919-cu ildə Türkiyədə, ikinci kitabı “Foryad” isə 1920-ci ildə Bakıda nəşr olunub. 2008-ci ildə yəni də Bakıda Səcidin Azərbaycanı yazdığı şeirlərdən ibarət bir kitabı nəşr olundu. Amma kitabın üstündə müəllif olaraq onun ismi yazılmadı. Mənə, elə də unudulması bir ism deyil. Feyzullah Səcidin Bakı dönməsi bir ayrı. Onun Türkiyədəki xidmətləri də bilinməkdədir. “Türk Ocağı”nı qurarlardan biridir. Amma Azərbaycanı onun Türkiyədəki fəaliyyətini, Türkiyəyə isə Azərbaycanı onun Türkiyədəki fəaliyyətini genişliyi ilə bilən oxuyur.

Yavuz Akpınar: - Yəni bunlar var. Əgər Azərbaycan Cümhuriyyətinin süqutundan sonra gəndənələr orada ədəbiyyat və ya siyasi bir mətbuat oluşturulubsa və buna mühacirət deyilərsə desinlər. Nə əhəmiyyəti var yəni. İşin özü önəmlidir. Türkiyədə ədəbi,

siyasi bir fəaliyyət var, artıq bu mühacirət ədəbiyyatıdır, ya yox, mənə, bunlara chitayec yoxdur.

Elnara Akimova: - Yavuz boy, siz Bakıda 91-ci ildə keçirilən birinci simpoziumda iştirak etməmiş. 25 il keçdi ikinci simpoziumda qədər. Bu 25 ildə, əslində böyük bir zaman kösiyidir, mühacirət ədəbiyyatının tədqiqi istiqqatında hansı dəyişikliklər oldu?

Yavuz Akpınar: - Azərbaycanı əvvəlcə bunlar professional bir şəkildə deyil, təsadüfi bir şəkildə ədəbiyyatşünas deyilən şəxslər yazırdılar. Ciddi yazı yazarlar da oldu. Amma indi artıq bunun bir professional arasıdırılması lazımdır. O imkan da yaradıldı. Yəni Ədəbiyyat İnstitutu çox gözəl bir iş gördü. Mühacirət ədəbiyyatı şöbəsi yaradıldı. Artıq bu iş bütöv, obyektiv şəkildə aparılacaq. Bu prosədə mən də yaxından iştirak edirəm, bilirim. Türkiyədə bir çox osarların qaynığının surətini alıram, Bakıya

müzakirə saati:

göndərirəm. Çox gözəl bir kitabxana da yaradılıb... Təvəssüf ki, Bakıdakı bir çox araşdırmaçı ərəb əlifbasını oxuya bilmir. Bilmədiyini üçün də ərəb əlifbası ilə əldə olan materialı yanlış oxuyur. Məsələn, baxın, "Azərbaycan" jurnalında Rusulzadənin "İran türkləri", "Kafkasya türkləri" əsərləri yayınıdır. Yanlış oxumaları dolu. Sonradan kitab halında çıxdı, çıxmadı, bilmirəm. 1920-lərin türkçüsindən bəhs edirik... Günümüzdəki türkçüyə görə onlara biz osmanlıca desək, daha doğru olar. Dil ağırdır. Onu buradək gənc bir araşdırçımların anlaması heç mümkün deyil. Yanlış anlayır. Dolayısıyla, ciddi qaynaqların ərəb əlifbasından latın əlifbasına çevrilməsi şərtidir. Ki, ondan sonra araşdırma aparıla bilsin. O materialın orijinalını latın əlifbasına çevrilməsi lazımdır. Biz bu fi-kirdən hərəkət edərək "Yeni Kafkasya"yı çevirdik ki, mühacirətin ön əhəmiyyətindədir. Həm ilk, həm də ən uzunömürlü, 1923-dən 27-yə qədər. Avropa-Azərbaycan cəmiyyəti sağ olsun, qəbul etdi və bu günlərdə "Yeni Kafkasya" nəşr ediləcək. Bu, bir çox gənc araşdırmaçının yeni yazılar, araşdırmalar yazmasına imkan yaradacaq. Bunun dışında bözi kitablar yayımlanmalıdır. Biz Rusulzadənin "Azərbaycan Cümhuriyyəti: keyfiyyəti, təşəkkülü və indiki vəziyyəti" kitabını çevirdik. "İran türkləri"ni mən kitab halına gətirdim. O, ilk mühacirətdə deyil, daha əvvəl gəlişində Rusulzadənin yazdığı məqalələrdir. "Kafkasya türkləri"ni qıxdırdı, kitab halında yayınladıq. Onun dışında başqa əsərlər var. İndi çox əhəmiyyətli olan ərəb əlifbası ilə yazılmış əsərlərin, Ömer bəy də bilir bəzilərini - Topçubaşının var. Əfəndizadənin yayınladığı var. - bu tip kitabların elmi bir şəkildə yayımlanması lazımdır. Yeni mühacirət ədəbiyyatı bir tərəfdən tədqiqat apararkən, bir tərəfdən də ilk qaynaqlar dəyəri biləcəyimiz orijinal əski yazı qaynaqları burada bir orijinal şəkildə nəşr ediləməlidir. Mən bu tip qaynaqların Azərbaycan türkcüsünə çevrilməsini ümumi oxucu üçün doğru hesab edirəm, amma araşdırmaçı üçün yox. Orijinal araşdırılmalıdır.

Azər Turan: - Yavuz bəy, Qasprınlının əsərlərini ki, siz üç cilddə hazırladınız, o tərzdə bir tədqiqat daha gözdürsünüz. **Yavuz Akınar:** - Orijinalı, əvvəl. Məncə də. Çünki ehtimal etmədiyimi çox yanlışlayırdılar. Bu, tədqiqatçıların cahallığı ilə, diqqətli ilə əlaqəli deyil. Dil o qədər yaxındır ki, bəzilər Azərbaycanca da bənu qəbul etməsələr də, o, yaxınlığı sizi yanlış yerə aparır. For-

qında olmadıqda yanlışlığa yol verirsiniz. Çünki o qədər iç-içə keçmiş... Amma bir nüans var, osmanlıca bu dil örebə, farsçayla bərabər idi, amma on inco bir amaci, məqsədi ifadə edəcək qədər inco bir dil var idi yəni. Hüseyinzadə də o üzddən zaton Osmanlıca'yı irəli sürürdü. Onun üçün bu tip tədqiqatlarla orijinal mətnləri yayınlamaq ilk vəzifəsi gərəkdir inco deyü düşünürəm.

Azər Turan: - Yavuz bəy, istordim Abbas Zamanovun xatırlayay. Çünki mühacirət ədəbiyyatının Azərbaycanca tanılmasında, yeni bilinməsində ən böyük xidmət məncə, Abbas Zamanovun adı ilə bağlıdır. Onun məktublaş-

oynamışdı. İrənlə də buranın əlaqələrində yəne Abbas bəyin böyük rolu var. Yəni İrən türkləri ilə, Təbriz və Bakı arasında Abbas bəy çox böyük rol oynayıb.

Azər Turan: - Solim Turanın Bakıya gəlməsi üçün də çox uğraşmışdı. Solim Turanı ilk dəfə Abbas Zamanovun vasitəsilə tanışdır Azərbaycanca.

Yavuz Akınar: - Ona Allah rəhmət eləsin! Əvət. Səməd Behrənginin qardaşıyla, Əsəd Behrəngi ilə məktublaşmışdı, mən bilirdim. Arada da mən vərdim. O zaman çünki onlar Bakıdan birbaşa məktub yazı bilmirdilər, kitab da götürə bilmirdilər. Buradan da getmişdi. Abbas bəy mənə göndə-

materiallar çəkdim o zaman. "Həyat" qəzetidir, "Füyuzat"dır, "İqbal"dır, "İrşad"dır, "Günc"dür - bunların hamısını materialları topladım. Doktorluq işimi bitirdikdən sonra da hoca tələbəlikdən çıxdı universitetimizdə və Ege Universitetində də Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan türkcüsü ilə ilgili dərslər aparırdım. Və mühacirət ədəbiyyatında da yəne həcamin izni ilə "Yeni Kafkasya"ni nəşr etməklə başladığı, bu yolda davam edirik.

Elnarə Akimova: - Yılmaz bəy, mühacirət ədəbiyyatının byroniləşməsi, tədqiqatı ilə bağlı yeni nəsil yetişir? Yeni davamlı şəkildə maraq varmı?

Yılmaz Özkaya: - Var. Çünki bizdə osmanlıcaın əski yazıları tədrisində zəorik yoxdur. Bizim bütün universitetlərimizdə türk dili və ədəbiyyatı böllümlərində osmanlıca yüksək səviyyədə öyrədilir.

Dolayısıyla, ciddi qaynaqların ərəb əlifbasından latın əlifbasına çevrilməsi şərtidir. Ki, ondan sonra araşdırma aparıla bilsin. O materialların orijinalını latın əlifbasına çevrilməsi lazımdır.

maları, təmasları... **Yavuz Akınar:** - Azər bəy, onun xatırladığını çox gözəl oldu. Mən də ona çox şey borcuyam. Allah rəhmət eləsin! Abbas bəy sovet zamanı qorxmırdan mənəndən Rusulzadənin əsərlərini istəyirdi. "Son gətir, sənə nə?" - deyirdi. "Ya sərhəddə olımdan alırlar, buraxmazlar". "Olsun". Sərhəddə Ermənistanın gırəkən Gümrü toraflərde siyahı tuturdu ki, bu-bu kitablarla el verulmuşdur. Gətirib Abbas bəy qəbzini verirdim, Abbas bəy bir həftə, on gün sonra nəyi deyirdim o kitabları Bakıya gətirdi. Yeni mən dəşiməyə söhbətindən qurtarırdım (gülür). Haqlısan yəni, Abbas bəy qorxmırdan məktub yazardı, sadəcə bizi deyil, Kərkük türklərini Abbas bəy məktub yazardı. Bir hələ Kərkükdə türk olduğunu yeni başa düşürdük.

Azər Turan: - Bizim də kitabları ora göndərdi.

Yavuz Akınar: - Göndərdirdi, tobii, qarşıqlı.

İrfan Murad Yıldırım: - Ərzurum Atatürk Universitetində Abbas Zamanov kitabxanası var.

Yavuz Akınar: - Abbas bəy Ərzurumda kitabı göndərdi? Azərbaycan ədəbiyyatını araşdırmaq üçün yəqin ki, uğradı.

Azər Turan: - Abbas Zamanov Amerikada yaşamaş mühacirələrimizdən Mustafa İfakki Türkcü-ətmün "Azərbaycan mağdur şairi Hüseyin Cavid" kitabının da Vəli Məmmədovun arcağı ilə sovet dönmədə Azərbaycanca təmmasına vəsülə olmuşdu.

Yavuz Akınar: - Tobii. Yeni Abbas bəy burada çox böyük rol

göndərdim.

Elnarə Akimova: - İstordim digər qonaqlara da söz verək. İrfan bəy, Azərbaycanca ilk dəfə nə zaman gəldiniz? Mühacirət ədəbiyyatı ilə bağlı hansı işlərə imza atmışsınız?

İrfan Murad Yıldırım: - 20 Yanvar 1990-da buradayım. Yanvar hadisələrini mən gördüm, yaşadım. Azərbaycanca dənşayə yayılan əksər fotoşəkilləri mən çəkmişim. "Sabah" qəzetində yayınılandı. 1991-də mühacirət ədəbiyyatı simpoziumuna da qatıldım. Daha sonrakı illərdə Varşava Universitetində 3 il işlədim, orada da Azərbaycan kafedrası yaradıldı, orada "Azərbaycan dostları cəmiyyəti"ni yaradıldı. Məhəmməd Əmindən sonra Varşavada ilk dəfə türkçü yayını biz yapmışıq. 93-cü ildə, Elman Mustafazadə ilə birlikdə. Ege Universitetində 12 il çalışdım. Colal Bayar Universitetində çalışırdım. Bu il Çağdas türk ləhələri və ədəbiyyatları böllümü yaradıldı. Orada da Azərbaycan ədəbiyyatını öyrətməyə davam edəcəyik.

Yavuz Akınar: - Və nəhəyat, Yılmaz Özkaya. Yılmaz mənim doktor kimi yetirdiyim tələbələrimdən. İsmayıl Qasprınlının "Tərcüman" qəzeti və Azərbaycan üzərində çalışdı. Hələ də Ege Universiteti ədəbiyyat fakültəsində müəllimlik edir.

Yılmaz Özkaya: - 2007-də ilk dəfə mən Azərbaycana gəldim. Yavuz bəyin sayısında burada kitabxanalar girdim. Burada kitabxanalardakı dəvri mətbuat məzmunlarını topladım. 14 000 sahifə

Elnarə Akimova: - Yavuz bəy, dünən siz konfransda Seyid Nigari məsələsinə toxundunuz. XIX əsr mühacirəti ilə tutaq ki, XX əsr mühacirəti arasında hansı fərqlər var?

Yavuz Akınar: - Oradək XIX əsrdə bir rus yabançı işğalı gəlir və sənə torpağandan atır. Amma orada Azərbaycan milli şüuru hələ təşəkkül etmədiyindən bir ümmət dövrü var. Onun üçün mən Mir Həmməd Nigarinin ruslara qarşı mücadiləsinə cihad fikri ilə açıqladım. Cihad da ki, bu İŞİD-dən sonra yanlış anlaşılır. Onun üçün də çox da üzərində durmadım. Yeni dən düşmənləri ilə müharibə söz konusudur. Amma rusların əlinə keçdikdən sonra artıq razılaşdırılır. Yeni Osmanlı dövlətinin də zəif vaxtı, Kərs-Ərzurum bəzə olımdən çıxmışdı, bir zaman ruslar oralarda qaldılar. Bu 1920-dəki bir ideoloji mücadiləsidir eyni zamanda. Həm yəni yabançı istilə var, dövlətimiz yuxılımsı, dənşayə kaçmışıq, amma bu səfor milli birlik təşəkkül etmiş, milli dövlət qurulmuş artıq. Milli şüur oluşmuş. Yəni "milli kimlik" dediyimiz tam təşəkkül etmiş. Mir Həmməd Nigariyə bir Azərbaycan türkləri kimliyindən daha çox bir müsəlman kimliyi var. Hər hansı bir müsəlman ölkəsində yaşaya bilər. İntellektual bir problemi yox. Amma Rusulzadələrin, 1920-də mühacirət edənlərin bir milli şüur məsələsi var, onlarınkı dövlət mücadiləsinə illi, varlıq-yoxluq mücadiləsinə döndüşüb. Eyni şey deyil, yəni mahiyyəti fərqli. Onun üçün yəni 1920-ci illərə ayrılıb oradan başlatmalar mənə,

nəslində daha doğru olar.

Ədalət Tahirzadə: - Amma mən bir şeyi deyim, Yavuz bəy. Məsələn, erməni-müsəlman qırğınları gedib Qafqazda... Tək Bakıda, tək Qarabağda, Tiflisdə deyil, çox yerdə. Məsələn, 1905-ci il erməni-müsəlman qırğınında Azərbaycanca nə qədər adam Türkiyəyə köçüb gedib. Həm Osmanlı ordusunda, həm Atatürk ordusunda vuruşurlar. Məsələn, şəkili generallar var. Ona görə də mühacirətin bir sıra aspektlərini araşdırmaq olar: siyasi, hərbi, mədəni. Yeni gətirdir orada hərba qoşulduklar.

Yavuz Akınar: - Və bu siyasi mühacirət axını heç vaxt kəsilməyib. Ruslar 1804-cü ildə ki, işğala başladılar, bu işğallər 20-ci illərə, eləcə də sovet dövrünün sonuna qədər kəsilmədi. Amerikada bir tədqiqatçı var, gənc tədqiqatçı, o, Azərbaycanca Türkiyəyə mühacirət tarixini öyrənir. Onun soyadı mənim indiyədəmdə deyil. Maraqlansam, tapıb deyərdim. Mənə də məktub yazdı. Mən də demişəm, yalnız 1920-ci illərə lə məhdudlaşmaq olmas. Ruslar gələndən bəri kütləvi şəkildə, tək özü də Azərbaycanca yox, Şimali Qafqazdan, Rusiyanın içərilərindən, Orta Asiyadan nə qədər kütləvi şəkildə, on mənirlə insan köçüb gedib. Arxivlərdə nə qədər materiallar var.

Elnarə Akimova: - İrfan bəy, siz Əhməd Cavadın tədqiqatçısı-sınız. Ə.Cavad mühacir şair sayılır, sizcə?

İrfan Murad Yıldırım: - Onca mühacirət məsələsində bir suala cavab vermək lazımdır; yəni mühacirət nədir? Hələ ki, bu 25 ildə bu hallə edilməyib.

Azər Turan: - Sizcə, nədir?

İrfan Murad Yıldırım: - Əvvəlcə deyim ki, İ Dünya yaşayından sonra Türkiyəyə mühacirət edib də 1996-cı ildə Azərbaycan adını deməkdən qorxan insanlarla da tanış olduq. İçlərində eke bir qorxu var ki, 45 il sonra belə qorxurlar. İndi bunların çoqları bu anda 70 yaşındadırlar. Yəni qaçan nəsil, qaçan nəslin çoqları və onların çoqları. İndi Türkiyədə çox ciddi miqdarda, bir qismi də utusal konseptdə, məsələn, Hasan Özkılıç, romanları filmlə çəkildi, 34 yaşında vəfat edən bir azəri Yücel Balku, 14 hekayəsi var. Bu gənc yaşda ölən adamlar şairləri Türkiyənin ön görkəmli yayını evlərində basıldı: "Cahan" yayını evində, "Doğan" kitab evində və "Remzi" kitab evində.

Azər Turan: - Bizdə basılmayıb.

İrfan Murad Yıldırım: - Sizdə yox, hələ kimsə bilmir. Bunu demək istəyirdim. Bəs bunların yaratdıqları nədir? Bunlar zehinlərində Azərbaycanca dənşayə acıqları, erməni məsələsinin acıqları yaşamayıblar özləri. Amma əsərlərində bu psixoloji var. Azərbaycanca yazırlar, atalarının mühacirət xatirələrini anladır-

“Ədəbiyyat qəzeti”nin müzakirə saati

lar, amma bunu roman tərzində, heka-yə tərzində anladılar. Məsələn, Mehmet Kum adlı bir yazar var. Elə bil ki, C.Məmmədquluzadənin özüdür. C.Məmmədquluzadə 2016-cı ildə yenidən dünyaya gəlib Türkiyədə, eyni üslub, eyni yanaşma. Yəni onun qə-dər əlbəttə, başanlı deyil, amma ona doğru gedir. İndi əgər 91-ci ildə Azərbaycanın bağımsızlığı ilə birlikdə bitirsə mühacirət ədəbiyyatı, ondan sonra yaradılanlar Türkiyə ədəbiyyatının içərisində deyil. Azərbaycan ədəbiyyatının içərisində deyil bu. O zaman hansı? Yəni qarışıq problemlər də var.

Yavuz Akpınar: - Başqa bir örnək verim sənə. Anar gəldi, Türkiyədə Mərmərə Universitetində hocalıq etdi, "Otel odası"nı yazdı. O da yenə qürbətə yazılmış bir əsər. Siyasi bir mühacirət deyil, amma Azərbaycan-dan uzaqda olmanın psixolojisi ilə yazılmış. Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri arasından problemə baxmış bir azərbaycanlı bilim adamının Türkiyədəki durumunu anladır. Sonra mən bir doktorluq işi yazdırdım: "Məmməd İsmayılın Azərbaycan həsrəti". Bö-yük şairdi həm də Məmməd İsmayıl.

Elnarə Akimova: - Türkiyədə yazılan əksər şeirləri qürbət lirikasıdır Məmməd İsmayılın.

Yavuz Akpınar: - İndi o üzdən mən bir adlandırma deyə bilmirəm... Ümumiyyətlə isə demək istəyirəm ki, bu mühacirət ədəbiyyatının başlanğıcını qoya bilərlər, amma dediyiniz kimi, İmadəddin Nəsimini də o zaman yaddan çıxarmamalıyıq.

Elnarə Akimova: - Bəs Türkiyədə buna necə yanaşırlar?

Yavuz Akpınar: - Heç yanaşmırlar. Bizdən başqa məşğul olan yoxdur (gülür). Türk ədəbiyyatında kim bu məsələlərlə məşğul olacaq? Biz məşğul oluruq. Başqa kimsə araşdırmır.

Azər Turan: - Yavuz bəy, Əli bəy Hüseynzadənin arxivi sızdadır. "Teymurun xəyalı önündə" povestdir, bizim dildə povest deyilir. "Siyasəti-fürusət" in daha modern bir versiyasıdır. Çap olunmamışdı. İndi Türkiyədə çap olundu. Yəni elə bir əsər meydana yox ikən, Azərbaycanda Əlibəyşünaslığın dövryyəsinə buraxılmamış-kən Əli bəy Hüseynzadə tam görünür, görünə bilməz. Azərbaycan mühacirətşünaslığının bundan sonrakı mərhələsində nə etmək lazımdır?

Yavuz Akpınar: - Öncə ana qaynaqların nəşr edilməsi lazım. Mən bunu söylədim. Ondan sonra da Türkiyədəki ailələri araşdırmaq lazım, məsələn, Hüseynzadənin ailəsində arxiv var.

Ədalət Tahirzadə: - Azər bəy, mən bir şeyi qəzetdə istərdim ki, getsin. Rəsulzadənin arxivi, Mirzəbalanın arxivi satılır. Əllərdə var. Çoxlu fotolar var. Şəxsən ikisi məndədir. Mən İstanbuldan özəlliklə Mirzəbalanın arxivində olan fotoları almışam. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Xəlil bəy Xəsməmmədli, Əhməd bəy Ağaoğlu İstanbula getmişdilər, o zaman İstanbul konfransında çəkilmis

nadir fotolar var. Amma xeyli para istəyirlər. Və əldən-ələ keçir. Özəl kolleksiyalara keçir. Yaxşı olardı ki, bu məsələlər nəzarətə götürülsün. Azərbaycanca götürülsün və Dövlət Arxivində yerləşsin bunlar.

Azər Turan: - Əli bəy Hüseynzadənin rəsm əsərlərini Azərbaycan dövləti Azərbaycana gətirmək üçün bütün tədbirləri görüb. Bizim Mədəniyyət və turizm nazirimizlə Türkiyənin kultür bakanı arasında bu barədə razılışma əldə olunub. Hüseynzadənin rəsm əsərləri, bəzi əşyaları, kamani İstiqlaliyyət Muzeyinə, Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinə və İncəsənət Muzeyinə veriləcək. Arzu edək ki, Əli bəy Hüseynzadənin ev muzeyi də yaradılsın.

Ədalət Tahirzadə: - Əhməd bəy Ağaoğlunun nə qədər məktubları, sənədləri var, bu saat nəvələri, nəticələri satır onları, bunlar alınmalıdır ki, sabahkı gün biz də onlardan istifadə edə bilək. Çoxdur belə sənədlər. Əllərdə gəzir və bir azdan onların hamısı yüz ünvana paylanacaq və itib-batacaq. Mən bir dəne misal göstərəm, əgər dövlət xaricdə olanların, önlərin, dünyasını dəyişənlərin, yəni arxivlərinin əldə olunmasında bir az gecikmə, sonradan fəlakət olur. Fəlakət necə olur, mən deyəcəm. Məsələn, Hilal Münşi Azərbaycan siyasi mühacirətinin ən görkəmli şəxslərindən biridir. Almaniyada çalışıb, M.Ə.Rəsulzadə ilə çiyin-çiyinə çalışıb və Azərbaycanın azadlıq mücadiləsi tarixində iz qoymuş birisi idi. O, deməli, yaşayıb Bonnda. Mən onun ünvanını öyrəndim. Və Mayns şəhərində yaşayan bir dostumdan xahiş etdim ki, sən get onun evinə bir bax, görək onun irsindən nə qalıb. Bir neçə yüz kilometrdir Maynsla Bonnun arası. Getdi, məlum oldu ki, onun evi satılıb və evində olan bütün sənədləri zibilliyə atılıb.

Azər Turan: - Sadıq bəy Ağabəyadənin arxivi qalıb Pribaltikada, gəlmədi ki?..

Ədalət Tahirzadə: - Yox, hələ o qalıb, amma bunu çöpə, zibilliyə atıblar və məhv eləyiblər. İndi mənə 20-dən artıq fotoqraf tapdılar, nə isə göndərdilər. O fotoqraflarda Hilal Münşinin, qəbullarda, özəlliklə məclislərdə şəkilləridir. Bu gün biz tanınmış yarımda kimlər var, hansı şəxslər var. Məsələn, Abbasqulu Kazımzadə. Abbasqulu Kazımzadə Rəsulzadənin yanında olmuş azadlıq mücadiləsi apararlardan biridir. Məhəmmədəmin Rəsulzadə həmçinin. İki də rəhmətə gedib. Amma bunlar o dövrün mətbuatında Türkiyənin ictimai-siyasi həyatında, "Prometey" təşkilatında fəal iştirak edən adamlardır. Bunlar dünyasını dəyişdi, bəs bunların arxivi necə oldu?

Yavuz Akpınar: - Bəzilərinin uşağı-zadı yox, evli deyillər.

Ədalət Tahirzadə: - Bəli.

Yavuz Akpınar: - Məsələn, Mirzəbalanın arxivi başqasına qaldı.

Ədalət Tahirzadə: - Bunu araşdırmaq lazımdır. Bunu hökmən araş-

dırmaq lazımdır.

Elnarə Akimova: - Başqa hansı çətinliklər var, Ədalət müəllim?

Ədalət Tahirzadə: - Bax, son illərdə, keçən il, yoxsa bu ilin əvvəlində Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə film çəkildi. Paris Sülh Konfransının fəaliyyəti haqqında. Şəxsən mənə o qədər ləzzət verdi ki, o film. Əlimərdan bəy Topçubaşov, Miryaqub Mirmehdi, Abbas bəy Atamalıbəyov, Məhəmməd Məhərrəmov və başqaları haqqında yüksək səviyyədə çəkildi və tanındı. Amma yalnız onlar deyil axı. İndi Türkiyədə olanlarla bağlı, "Qərrib məzarlar" - bax belə film çəkildi. Bunlar haqqında film çəkmək lazımdır. Daha sonra Osmanlı arxivində, cümhuriyyət arxivində Türkiyədə çoxlu bəlgələr var. Və bir də Türkiyədə Əmniyyət Genel Müdürlüyünün arxivində çoxlu sənəd var. Çünki əmniyyət bütün siyasi mühacirəti izləyir. Ancaq indiyə qədər Əmniyyət Genel Müdürlüyünə bir Azərbaycan vətəndaşının ayağı dəyməyib.

Ömər Özcan: - Bu gün son toplantı dəyərləndirmədə hər kəs bir şeylər söyləyincə, mən də söz almaq istədim. Rəsulzadə, bilirsiniz, 47-də Almaniyadan özəl iznlə digər mühacirlərdən öncə arkadaşları Subhi Tanrıöverin yardımıyla Türkiyəyə gəlmiş, İstanbuldan Ankaraya gəlmiş. Məncə, "Nizami" adlı əsərini Rumıniyada yaşadığı illərdə yazmışdı. O döndəmdə Rumıniyada əsgəri atışa olanaq çalışın Kənan bəy deyər bir əməkli albayın, soy ismi xatirimə gəlmədi, onun "Xatirələr"i çap edildi. O xatirələrdə Abdullah Subhi Tanrıöverin bir məktubu var - Rəsulzadənin ona yazdığı bir məktub var. Bir də hər gün Rəsulzadənin elçiliyə gedib-gəlib Abdullah Subhi bəylə və digər elçi görülmələriylə söhbət etdiyini anladır.... Hətta mən kitabxanalarda 49-cu ildə "Ulus" qəzetində Rəsulzadənin məqaləsini aşkar etdim. Yəni öncə anlaya bilmədim onun olduğunu, amma M.E.Y. - sonradan ağıma gəldi. Rəsulzadənin türkçə qarşılığı Mehmet Emin Yalvacıoğlu.

Ədalət Tahirzadə: - "Rəsul" "zadə", "rəsul" peyğəmbərdir, "zadə" də oğlu. Yalvacıoğlu. Tam türk dilinə tərcümə edib.

Ömər Özcan: - Türkçə qarşılığı. Onu belə öz adıyla nəşr etməmiş. Biri zənn edirəm sizin bəstəkarla ilgili - Ceyhun Hacıbəyli ilə... O arada "Nizami" kitabının əlyazmasını basılmaq üçün vermiş Milli Eğitim Bakanlığına. Nədənə o zaman iqtidardakı Cümhuriyyət Xalq Partisi bir az bu milliyətçilərə qarşı məsafəli olduğu üçün Rəsulzadənin əsərini də həmmən qəbul etməmişdilər. İki ilə qədər oyalamışlar...

Elnarə Akimova: - İnşallah, sadalanan problemlər zamanla həllini tapar. Hər halda bunun gerçəkləşməsi üçün sizin kimi ömrünü nisar edən dəyərli alim zümrəsi varsa, ümidiniz olmamalıyıq. Yorulmayasınız tədqiqatlarınızda. Hər birinizə uğurlar diləyi ilə təşəkkür edirik.